МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

КАФЕДРА ФІНАНСОВОГО ТА ПОДАТКОВОГО ПРАВА

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: Відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку України

обувача вищої освіти ІІ рівня, ІІ курсу, ПМНБЗ-24-1 групи,
еціальності 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)»

вітньо-професійна програма «Національна фінансова безпека»

_____ Бєляєва Ангеліна Віталіївна
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові)

уковий керівник _____ Білоус Віктор Тарасович, д.ю.н., професор
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

ерівник освітньо-професійної
рограми _____ Гарбінська-Руденко Альона Валеріївна, к.ю.н., доцент
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

опущено до захисту за рішенням кафедри фінансового та податкового права
ротокол від «26» травня 2026 р. № 10/3

авідувач кафедри _____ Глух Марина Василівна, к.ю.н., професор
(підпис) (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

Ірпінь – 2026

Реєстрація № 1 11.06.26 _____
(дата) (підпис відповідальної особи)

Результати перевірки до захисту 11.06.26 _____
(до захисту, на доопрацювання) (дата) (під

Результат захисту 90 5 А 09.06.26 _____
(оцінка) (дата)

Голова комісії: _____ Т.М. Барабаш
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії: _____ М.В. Глух
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ В.Т.Білоус
(підпис) (ініціали, прізвище)

_____ А.В. Гарбінськ
(підпис) (ініціали, прізвище)

ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Об'єкти контролю	Діапазон оцінки в балах	Фактична кількість балів	Примітки	Дата, П.І.П.: голови комісії членів комісії, секретаря, (підписи)
ОЦІНЮВАННЯ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ КОМІСІЄЮ ПО ЗАХИСТУ				
1.Доповідь	**від 0 до 10**	10		Т.М. Барабаш
2. Роздатковий матеріал	**від 0 до 5**	–		М.В. Глух
3. Знання теоретичного та практичного матеріалу, вміння відповідати на запитання	**від 0 до 25**	25		А.В. Гарбінська-Руденко
5. Апробація (участь у конференціях)	**від 0 до 10**	10		В.Т.Білоус
РАЗОМ БАЛІВ	**від 0 до 50**	45		О.В.Черняєва
ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ БАЛІВ	**від 0 до 100**	90		

ПЕРЕВЕДЕННЯ ОЦІНКИ ЗА 100-БАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ ДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКАЛИ ТА ШКАЛИ ЄКТС

Оцінка за 100-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ЕКТС	Оцінка за національною шкалою	Дата	П.І.П.: голови, членів комісії, секретаря, (підпис)
90	A	5		Т.М. Барабаш М.В. Глух А.В. Гарбінська-Руденко О.В.Черняєва В.Т.Білоус

Навчально-науковий інститут права
Кафедра фінансового та податкового права
Спеціальність 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)»
Освітньо-професійна програма «Національна фінансова безпека»

Затверджую
Завідувач кафедри

_____ М.В. Глух
«20» січня 2025 р.

Завдання на випускну роботу здобувачу вищої освіти

Бєляєва Ангеліна Віталіївна
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема кваліфікаційної роботи: Відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку України
Затверджена наказом ректора від 27.10.2025 р. № 1383
2. Строк здачі закінченої роботи 01.05.2026 р.
3. Метою дослідження є комплексний аналіз теоретичних та практичних засад забезпечення національної безпеки України, а також особливостей застосування юридичної відповідальності за правопорушення у цій сфері в умовах воєнного стану, з подальшим обґрунтуванням напрямів удосконалення законодавства та правозастосовної практики.
Об'єкт дослідження - правові відносини, що виникають у процесі притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення у сфері національної безпеки України.
Предметом дослідження є відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку.
4. Вихідні дані до роботи: Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III, Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII, Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII, Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX, Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII, Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020, Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022.

II. Науковий керівник кваліфікаційної роботи

(підпис) Білоус В.Т.
(прізвище, ініціали)

III. Керівник освітньо-професійної програми

(підпис) Гарбінська-Руденко А.В.
(прізвище, ініціали)

IV. Завдання до виконання отримав здобувач вищої освіти

(підпис) Бєляєва А.В.
(прізвище, ініціали)

АНОТАЦІЯ

Відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку.

Метою дослідження є комплексний аналіз теоретичних та практичних засад забезпечення національної безпеки України, а також особливостей застосування юридичної відповідальності за правопорушення у цій сфері в умовах воєнного стану, з подальшим обґрунтуванням напрямів удосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Завданнями роботи є висвітлення поняття та змісту національної безпеки; аналіз об'єктів національної безпеки та системи її суб'єктів забезпечення; висвітлення законодавчого забезпечення національної безпеки в Україні; аналіз засад кримінальної відповідальності за порушення законодавства про національну безпеку; визначення особливостей адміністративної відповідальності за порушення законодавства про національну безпеку; характеристика дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності за порушення законодавства про національну безпеку; узагальнення практики застосування відповідальності за порушення у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні; надання пропозицій щодо удосконалення законодавства та практики застосування щодо притягнення до відповідальності за порушення національної безпеки.

Предметом дослідження є відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку.

Об'єктом дослідження виступають правові відносини, що виникають у процесі притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення у сфері національної безпеки України.

Базу дослідження становлять нормативно-правові акти України, матеріали судової практики національних судів, а також статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України та Служби безпеки України тощо.

За результатами дослідження було досліджено та вивчено усі завдання поставленні на початку нашої роботи.

Дипломна робота містить 54 сторінки, список використаних джерел з 39 найменувань, без додатків.

Ключові слова: юридична відповідальність; національна безпека; кримінальна відповідальність; адміністративна відповідальність; кримінальні правопорушення проти національної безпеки; державна зрада; шпигунство; посягання на територіальну цілісність; загрози державі; правопорушення у сфері безпеки; захист національних інтересів

Рік виконання кваліфікаційної роботи 2026. Рік захисту роботи – 2026

SUMMARY

The purpose of the study is a comprehensive analysis of the theoretical and practical principles of ensuring the national security of Ukraine, as well as the features of the application of legal liability for offenses in this area under martial law, with further substantiation of directions for improving legislation and law enforcement practice.

The objectives of the work are to highlight the concept and content of national security; analyze the objects of national security and the system of its subjects of provision; highlight the legislative provision of national security in Ukraine; analyze the principles of criminal liability for violations of national security legislation; determine the features of administrative liability for violations of national security legislation; characterize disciplinary and civil liability for violations of national security legislation; generalize the practice of applying liability for violations in the field of national security under martial law in Ukraine; provide proposals for improving legislation and the practice of application regarding bringing to justice for violations of national security.

The subject of the study is liability for violations of national security legislation.

The object of the study is the legal relations that arise in the process of bringing to legal responsibility for offenses in the field of national security of Ukraine.

The basis of the study is the regulatory legal acts of Ukraine, materials of the judicial practice of national courts, as well as statistical and analytical data of the Office of the Prosecutor General, the National Police of Ukraine and the Security Service of Ukraine, etc.

According to the results of the study, all the tasks set at the beginning of our work were investigated and studied.

The thesis contains 54 pages, a list of sources used from 39 names, without appendices.

Keywords: legal responsibility; national security; criminal responsibility; administrative responsibility; criminal offenses against national security; treason; espionage; encroachment on territorial integrity; threats to the state; offenses in the field of security; protection of national interests

Year of completion of the qualification work 2026. Year of defense of the work – 2026

ВСТУП

Актуальність теми. Останнім часом зростає роль національної безпеки як ключової умови існування та розвитку держави в умовах сучасних викликів і загроз. Повномасштабна збройна агресія проти України істотно трансформувала безпекове середовище, актуалізувавши необхідність переосмислення підходів до правового забезпечення національної безпеки та підвищення ефективності механізмів її забезпечення.

Особливої ваги набуває вдосконалення юридичної відповідальності за правопорушення у відповідній сфері, оскільки саме вона виступає одним із ключових інструментів захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, економічної стабільності та прав і свобод людини і громадянина. Водночас практика застосування норм права в умовах воєнного стану свідчить про низку проблем, пов'язаних із неоднозначністю правового регулювання, складністю кваліфікації правопорушень, а також недостатньою узгодженістю різних видів юридичної відповідальності.

Аналіз статистичних даних свідчить про суттєву динаміку притягнення до відповідальності за правопорушення у сфері національної безпеки. Зокрема, у довоєнний період рівень таких кримінальних правопорушень залишався відносно стабільним і становив близько 500 випадків на рік. Водночас уже у 2022 році, після початку повномасштабної збройної агресії, їх кількість зросла до понад 17 тисяч. У 2023 році було зафіксовано понад 6 тисяч правопорушень, а у 2024 році - майже 6 тисяч[1]. Це вказує на формування нової реальності функціонування безпекового середовища, у якій загрози національній безпеці мають системний і тривалий характер.

[1] Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2

Таким чином, статистичні показники не лише відображають динаміку правопорушень у сфері національної безпеки, а й свідчать про необхідність подальшого вдосконалення законодавства та практики його застосування з метою підвищення ефективності притягнення до юридичної відповідальності.

Стан і ступінь розробки проблеми в спеціальній літературі. У контексті досліджуваної проблематики заслуговують на увагу праці О. Андрійко, І. Арістової, Н. Армаш, О. Баранова, Д. Беззубова, А. Берлача, Ю. Битяка, В. Білоуса, В. Заросила, Р. Калюжного, Т. Коломоєць, В. Колпакова, А. Комзюка, О. Кузьменко, В. Ліпкана, А. Новицького, С. Пєткова, І. Шопіної, М. Швеця, О. Юніна, Х. Ярмакі та ін.

Водночас, попри значну кількість наукових досліджень і напрацювань у цій сфері, не всі аспекти проблематики притягнення до відповідальності за правопорушення у сфері національної безпеки отримали належне теоретичне та практичне опрацювання. Зокрема, потребують подальшого дослідження питання узгодженості різних видів юридичної відповідальності, особливості їх застосування в умовах воєнного стану, а також проблеми кваліфікації окремих правопорушень у контексті новітніх загроз.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний аналіз теоретичних та практичних засад забезпечення національної безпеки України, а також особливостей застосування юридичної відповідальності за правопорушення у цій сфері з подальшим обґрунтуванням напрямів удосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Відповідно до мети перед нами поставлені такі *завдання*:

1) розглянути поняття та зміст національної безпеки;

2) проаналізувати об’єкти національної безпеки та система її суб’єктів забезпечення;

3) описати законодавче забезпечення національної безпеки в Україні;

4) розкрити засади кримінальної відповідальності за порушення законодавства про національну безпеку;

5) визначити особливості адміністративної відповідальності за порушення законодавства про національну безпеку;

6) розкрити дисциплінарну та цивільно-правову відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку;

7) узагальнити практику застосування відповідальності за порушення у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні;

8) запропонувати напрями удосконалення законодавства та практики застосування щодо притягнення до відповідальності за порушення національної безпеки.

Об'єкт дослідження - правові відносини, що виникають у процесі притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення у сфері національної безпеки України.

Предмет дослідження - відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, використання яких забезпечило всебічний аналіз проблематики забезпечення національної безпеки та притягнення до юридичної відповідальності у цій сфері. Зокрема, застосовано діалектичний метод, що дозволив розглядати національну безпеку як динамічне правове явище, яке розвивається під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, зокрема в умовах воєнного стану. Системний метод використано для дослідження національної безпеки як цілісної системи, що включає взаємопов'язані елементи: об'єкти, суб'єкти, загрози та механізми їх нейтралізації. Формально-юридичний метод дав змогу проаналізувати норми законодавства України, що регулюють сферу національної безпеки, а також визначити їх зміст, структуру та особливості застосування. Статистичний метод

використано для аналізу динаміки правопорушень у сфері національної безпеки та оцінки ефективності притягнення до відповідальності. Метод узагальнення застосовано для формулювання висновків і пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики.

Базу дослідження становлять нормативно-правові акти України, матеріали судової практики національних судів, а також статистичні та аналітичні дані Офісу Генерального прокурора, Національної поліції України та Служби безпеки України.

Науково-практична значимість одержаних результатів полягає у поглибленні теоретичних підходів до розуміння сутності національної безпеки та системи юридичної відповідальності за правопорушення у відповідній сфері, а також у розробленні науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики в умовах воєнного стану. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у діяльності органів державної влади та правоохоронних органів при формуванні та реалізації державної політики у сфері національної безпеки, зокрема при підготовці проєктів нормативно-правових актів, удосконаленні механізмів притягнення до юридичної відповідальності та підвищенні ефективності правозастосування.

Апробація результатів роботи. Результати дослідження опубліковані у науковій статті на тему «Проблеми розслідування кримінальних правопорушень у сфері фінансової безпеки: виклики сьогодення», опублікованій у науково-практичному журналі «Національні інтереси України» (№ 5 (22), 2026) та науковій статті на тему «Правотворча діяльність як основа юридичної відповідальності у сфері фінансової безпеки», опублікованій у науковому журналі «Європейський часопис» (№ 12, 2026).

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Поняття та зміст національної безпеки

Національна безпека є складною багатовимірною категорією, що відображає стан і процес забезпечення життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави. У науковій літературі вона традиційно розглядається як стан захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз, однак науковці дедалі частіше трактують її як динамічний процес, що передбачає безперервне реагування на виклики та адаптацію до змін у різних сферах суспільного життя.

Насамперед слід підкреслити, що поняття «національна безпека» є багатовимірним і охоплює різні аспекти, відмінності між якими зумовлені, зокрема, підходами та позиціями, з яких воно досліджується. Водночас навіть за наявності певної методологічної узгодженості та спільних світоглядних засад спостерігаються суттєві розбіжності у трактуванні сутності й змісту національної безпеки серед представників різних наукових галузей - зокрема, правників, військових, економістів і політологів [13, с. 12]. Загалом можна стверджувати, що сутність національної безпеки має багаторівневий характер і відображає складну ієрархічну структуру суспільної реальності, а також систему опосередкованих взаємозв’язків різної природи та порядку, які функціонують на різних рівнях її осмислення. Іншими словами, національна безпека може інтерпретуватися як на повсякденному, емпіричному рівні сприйняття, так і на глибшому - теоретико-науковому рівні [2, с. 25].

У загальному вигляді концепція безпеки постає як система офіційно сформульованих базових поглядів держави та суспільства на ключові цінності й інтереси, а також на механізми і способи їх захисту від наявних і потенційних

загроз. Відтак ефективність державної політики значною мірою зумовлюється не лише чіткістю визначення та суспільного сприйняття національних цінностей, інтересів і цілей, а й належним усвідомленням обраних або можливих шляхів, засобів і методів їх реалізації у сфері управління національною безпекою [20, с. 35].

Безпека беззаперечно є визначальною умовою існування суспільства та однією з першочергових функцій держави. Неможливість забезпечити її належний рівень і гарантії неминуче спричиняє занепад як суспільних відносин, так і самої державності. Як слушно зазначається у науковій літературі, хоча економічне благополуччя та принцип верховенства права формують підґрунтя для комфортного співжиття людей, саме захищеність від ключових загроз надає цьому існуванню реального змісту та виправданості [4, с. 15].

Примітно, що термін «національна безпека» вперше був використаний на державному рівні у 1904 році в посланні президента США Теодора Рузвельта до Конгресу, де він обґрунтовував приєднання зони Панамського каналу потребами забезпечення національної безпеки. Відтоді це поняття стало предметом наукового осмислення: спочатку в межах політичної науки, а згодом, із його трансформацією з політичної категорії у правову, - і в юридичній науці [20, с. 13]. У більшості наукових джерел «національну безпеку» тлумачать як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому під інтересами зазвичай розуміють сукупність потреб відповідного суб’єкта безпеки (особистості, суспільства чи держави), незалежно від наявності в нього реальних можливостей для їх задоволення [9]. Водночас у науковій літературі підкреслюється, що сутність національної безпеки не слід зводити виключно до її розуміння як стану захищеності. Зокрема, В. А. Ліпкан розглядає національну безпеку як особливу сферу буття людини, нації та держави, що охоплює культуру, традиції, звичаї та ресурси. Такий підхід акцентує на її здатності не лише об’єднувати людей між собою, а й пов’язувати їх із історичною

спадщиною та довкіллям. У цьому контексті національна безпека постає як процес збереження матеріальних і духовних надбань нації, а також як гармонійне поєднання прагнення людини до безпеки з реальними можливостями її забезпечення як державними, так і недержавними інституціями [19, с. 10]. Натомість О. С. Власюк у своїй праці «Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики» наголошує, що в широкому розумінні національна безпека України постає як спосіб самозбереження українського народу, який досяг рівня державної організації у формі незалежної держави. Такий спосіб забезпечує умови для його вільного існування, саморозвитку та ефективного захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому національна безпека України трактується автором як система державно-правових і суспільних гарантій стабільного функціонування та розвитку як усього народу, так і кожного громадянина, що передбачає охорону їхніх основоположних цінностей, законних інтересів і джерел духовного та матеріального розвитку від реальних і потенційних загроз різного походження [4, с. 25].

Т. І. Блистів, В. Т. Колесник, П. Я. Пригунов та К. В. Карпова обґрунтовують підхід, відповідно до якого національну безпеку доцільно розглядати як процес, тоді як система її забезпечення виступає механізмом реалізації цього процесу. Відтак національна безпека постає не як статичний стан, а як динамічна складова розвитку держави, що перебуває у постійному русі та трансформації [3, с. 15].

У «Політичній енциклопедії» національну безпеку визначено як здатність держави забезпечувати власну цілісність і суверенітет, зберігати політичні, економічні, соціальні та інші засади суспільного устрою, а також функціонувати як повноправний і самостійний учасник міжнародних відносин [23, с. 489].

Дійсно, існує значна кількість підходів до розуміння сутності національної безпеки, які певною мірою відрізняються між собою. На законодавчому рівні в Україні окремі її аспекти вперше було закріплено в Декларації про державний суверенітет України. Водночас у Законі України «Про національну безпеку

України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII цей термін визначається як стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, а також інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз [26].

Доцільно підкреслити, що чинне законодавство окреслює широкий спектр як потенційних, так і реальних загроз реалізації національних інтересів України в різних сферах. Водночас, з одного боку, сама система загроз має динамічний характер, а з іншого - на нормативному рівні відсутнє їх чітке розмежування. У зв'язку з цим ключовими завданнями суб'єктів забезпечення національної безпеки є безперервний моніторинг процесів, що впливають на її стан, а також прогнозування, своєчасне виявлення й оцінювання можливих загроз, дестабілізаційних чинників і конфліктів, визначення причин їх виникнення та потенційних наслідків їх реалізації [36, с. 17].

Отже, на основі аналізу законодавчих джерел і доктринальних праць можемо сформулювати авторське визначення національної безпеки як динамічну дефініцію, що змінюється під впливом об'єктивних і суб'єктивних чинників:

Національна безпека - це складна, багаторівнева система суспільних відносин і державно-правових, організаційних, економічних та інших механізмів, що функціонує як динамічний процес і стан одночасно, спрямований на забезпечення стійкості, самозбереження та розвитку особи, суспільства і держави шляхом своєчасного виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз, а також створення належних умов для реалізації національних інтересів, збереження суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й забезпечення сталого соціально-економічного та політико-правового розвитку.

Варто зазначити, що першооснову змісту національної безпеки становлять її об'єкти - особа, суспільство та держава, захист яких визначає цільову спрямованість безпекової діяльності. Водночас системоутворюючим елементом

виступають національні інтереси як інтегрована сукупність базових потреб і цінностей, що відображають стратегічні пріоритети розвитку та функціонування держави. Саме через призму національних інтересів визначаються напрями державної політики у сфері безпеки.

Невід'ємною складовою змісту національної безпеки є загрози, які характеризуються різноманітністю форм прояву, джерел походження та рівнів впливу. Вони можуть мати як внутрішній, так і зовнішній характер, бути реальними або потенційними, що зумовлює необхідність їх постійного моніторингу, ідентифікації та оцінювання. Динамічність і трансформаційний характер загроз обумовлюють потребу у гнучкій та адаптивній системі реагування.

Що стосується суб'єктного складу національної безпеки, то він представлений системою державних органів, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян, діяльність яких спрямована на формування та реалізацію державної політики у відповідній сфері.

Зміст національної безпеки також розкривається через систему механізмів її забезпечення, до яких належать правові, політичні, економічні, військові, інформаційні та організаційні інструменти. Їх комплексне застосування дозволяє здійснювати вплив на загрози, мінімізувати їх наслідки та забезпечувати стабільність суспільного розвитку. Водночас національна безпека реалізується у різних сферах суспільного життя - політичній, економічній, соціальній, військовій, інформаційній, екологічній та інших, що зумовлює її міжгалузевий та інтегративний характер. Кожна із зазначених сфер має власні специфічні ризики та потребує відповідних інструментів їх нейтралізації.

У функціональному аспекті зміст національної безпеки охоплює сукупність безперервних процесів, зокрема моніторинг, прогнозування, виявлення, оцінювання та попередження загроз, а також реагування на них і мінімізацію їх негативних наслідків. Це дозволяє розглядати національну безпеку не лише як

стан захищеності, а як динамічну систему, що перебуває у постійному розвитку та адаптації до змін зовнішнього і внутрішнього середовища.

Отже, національна безпека постає як складна й цілісна система та процес, спрямовані на забезпечення захисту основоположних цінностей і інтересів держави та суспільства в умовах сучасних викликів і загроз.

1.2. Об’єкти національної безпеки та система її суб’єктів забезпечення

Об’єкти національної безпеки становлять ключовий структурний елемент її змісту та визначають спрямованість діяльності держави у сфері захисту національних інтересів. У загальнотеоретичному розумінні під об’єктами національної безпеки доцільно розуміти ті соціально значущі цінності, явища та інститути, щодо яких виникає потреба у забезпеченні їх захищеності від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Традиційно у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі виокремлюють три основні об’єкти національної безпеки: особу, суспільство та державу, які перебувають у тісному взаємозв’язку та взаємозалежності.

Особа виступає первинним і базовим об’єктом національної безпеки, оскільки саме забезпечення прав і свобод людини визначає гуманістичну спрямованість державної політики. До змісту безпеки особи належать гарантування життя і здоров’я, честі й гідності, особистої недоторканності, соціальної захищеності, а також створення умов для вільного розвитку особистості. Загрози цьому об’єкту можуть проявлятися у вигляді злочинності, соціальної нестабільності, інформаційного впливу, порушення прав людини тощо.

Суспільство як сукупність соціальних відносин, інститутів і цінностей виступає самостійним об’єктом безпеки. Йдеться про збереження соціальної стабільності, громадянського миру, культурної ідентичності, моральних засад, інформаційного простору, а також належного рівня економічного розвитку.

Загрози суспільству можуть проявлятися у вигляді соціальних конфліктів, економічної кризи, дезінформації, девіантної поведінки, ерозії цінностей тощо.

Держава є ключовим інституційним об’єктом національної безпеки, що забезпечує організацію та функціонування всієї системи безпеки. До її основних характеристик, що підлягають захисту, належать державний суверенітет, територіальна цілісність, конституційний лад, публічна влада та здатність до ефективного управління. Основними загрозами для держави виступають зовнішня агресія, сепаратизм, політична дестабілізація, корупція, підрив інституційної спроможності.

Важливо підкреслити, що зазначені об’єкти не існують ізольовано, а утворюють цілісну систему, в межах якої порушення безпеки одного з них неминуче впливає на стан інших. Так, порушення прав людини призводить до соціальної напруги, а дестабілізація суспільства - до ослаблення державності.

Узагальнюючи, можемо зробити висновок, що об’єкти національної безпеки відображають ієрархічно організовану систему базових цінностей, захист яких є необхідною умовою існування та розвитку держави і суспільства. Їх визначення має принципове значення для формування ефективної державної політики у сфері національної безпеки та вибору адекватних механізмів протидії загрозам.

Безперечно, провідним суб’єктом забезпечення національної безпеки виступає держава, яка відповідно до Конституції України (статті 3, 27, 28, 29) гарантує безпеку кожної людини і громадянина, захист їхнього життя, здоров’я, честі, гідності та особистої недоторканності як на території України, так і щодо своїх громадян за її межами. Реалізація функцій держави у сфері національної безпеки здійснюється через систему органів законодавчої, виконавчої та судової влади, а також за участю інститутів громадянського суспільства і самих громадян [12].

Як ми уже зазначали, головними об’єктами національної безпеки виступають громадяни (їхні права і свободи), суспільство (його духовні та

матеріальні цінності) та держава (її конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність). Виходячи з цього, систему національної безпеки доцільно оцінювати через сукупність ключових показників, що відображають рівень її забезпеченості.

До таких показників, зокрема, належать: рівень національної незалежності та реального суверенітету, стан територіальної цілісності держави; ступінь розвиненості громадянського суспільства, рівень демократичності політичної системи, сформованість і ефективність законодавчої бази правової держави, а також належний рівень захищеності прав і свобод людини. Важливими індикаторами є також економічний потенціал держави та її спроможність забезпечувати соціальну стабільність, наявність цілісної стратегії національного розвитку, узгодженої «національної ідеї» та загальновизнаних цілей суспільного розвитку.

Окрім цього, суттєве значення мають рівень національної єдності та суспільної злагоди, внутрішньополітична стабільність, а також готовність і здатність політичних інститутів та еліт до консолідованої реалізації стратегічних завдань розвитку держави. Сукупність зазначених показників дозволяє комплексно оцінити стан національної безпеки як інтегрованої характеристики функціонування та розвитку держави і суспільства [35, с. 58–59].

З метою належного забезпечення захисту життєво важливих інтересів об’єктів національної безпеки формується цілісна система правового регулювання, яка визначає порядок суспільних відносин у відповідній сфері. Водночас окреслюються пріоритетні напрями діяльності органів державної влади, а також суб’єктів недержавного сектору, що надають безпекові послуги. Паралельно здійснюється створення або трансформація інституцій забезпечення національної безпеки та впроваджуються ефективні механізми контролю за їх функціонуванням і діяльністю [18, с. 57].

Суб’єкти забезпечення національної безпеки становлять інституційну основу функціонування відповідної системи та відображають її організаційно-правову природу. У загальнотеоретичному вимірі під ними доцільно розуміти сукупність державних органів, органів місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства, а також юридичних і фізичних осіб, наділених відповідними повноваженнями та ресурсами для формування і реалізації політики у сфері національної безпеки, а також безпосереднього здійснення заходів щодо захисту національних інтересів.

Ключове місце у системі суб’єктів належить державі, яка виступає інтегруючим і координуючим центром усієї безпекової діяльності. Реалізація її функцій у цій сфері здійснюється через систему органів законодавчої, виконавчої та судової влади, які визначають стратегічні напрями забезпечення національної безпеки, формують нормативно-правову базу та забезпечують її практичну реалізацію.

Особливу роль відіграють спеціально уповноважені органи сектору безпеки і оборони, діяльність яких безпосередньо спрямована на протидію загрозам різного характеру. Їх функціональне призначення полягає у здійсненні оперативно-практичних заходів щодо запобігання, виявлення та нейтралізації загроз національній безпеці, а також у забезпеченні обороноздатності держави, правопорядку та захисту інформаційного простору.

Водночас значна частина суб’єктів національної безпеки представлена органами державної влади галузевої компетенції, для яких забезпечення безпеки є однією з функцій. Йдеться, зокрема, про органи, що реалізують державну політику у сферах економіки, фінансів, енергетики, соціального захисту, охорони здоров’я тощо. Їх діяльність спрямована на забезпечення відповідних складових національної безпеки та підтримання стабільності у конкретних секторах суспільного життя.

Важливе місце у системі суб’єктів займають органи місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію безпекової політики на регіональному та локальному рівнях, сприяють підтриманню громадського порядку та беруть участь у реагуванні на локальні загрози і кризові ситуації.

Суттєву роль відіграють також інститути громадянського суспільства, включаючи громадські організації, засоби масової інформації, аналітичні центри та інші об’єднання, які здійснюють функції громадського контролю, формують суспільну думку та беруть участь у виробленні й реалізації безпекових рішень. Поряд із цим, у сучасних умовах зростає значення суб’єктів недержавного сектору безпеки, зокрема приватних структур, що надають послуги у сфері охорони, інформаційної та кібернетичної безпеки.

Окремим, але водночас базовим елементом системи суб’єктів виступають громадяни, які є не лише носіями прав і свобод, що підлягають захисту, а й активними учасниками забезпечення національної безпеки через виконання конституційних обов’язків, участь у громадському житті та взаємодію з державними інституціями.

Таким чином, суб’єкти забезпечення національної безпеки утворюють багаторівневу, ієрархічно організовану та функціонально взаємопов’язану систему, ефективність якої визначається ступенем координації їх діяльності, узгодженістю управлінських рішень та здатністю до своєчасного реагування на сучасні виклики і загрози.

Отже, об’єкти та суб’єкти національної безпеки утворюють єдину взаємопов’язану систему, у якій визначення того, що саме підлягає захисту, невід’ємно пов’язане з тими, хто цей захист забезпечує, що в сукупності гарантує стабільний розвиток держави і суспільства.

1.3. Законодавче забезпечення національної безпеки

Будь-яка сфера суспільного життя насамперед оцінюється крізь призму її значущості для функціонування та розвитку держави. Такі категорії, як стійкість, територіальна цілісність, суверенітет, незалежність, недоторканність державних кордонів і обороноздатність виступають не лише теоретичними конструкціями, а й ключовими індикаторами життєздатності державності.

У науковій літературі зазначені категорії, як правило, узагальнюються поняттям національної безпеки. Для України ця проблематика зберігає особливу актуальність упродовж тривалого часу, починаючи з моменту збройної агресії російської федерації та окупації частини територій, і набула ще більшої гостроти в умовах повномасштабного вторгнення. Незважаючи на те, що держава сформувала та продовжує вдосконалювати систему забезпечення національної безпеки, визначальне значення має її належне правове забезпечення, що обумовлює необхідність постійного наукового осмислення, аналізу та подальшого вдосконалення відповідного законодавства.

Передусім слід наголосити, що проблематика національної безпеки не є новою для правової науки, а її дослідження в Україні здійснюється протягом тривалого часу - фактично з моменту проголошення незалежності держави. Не випадково М. Гурковський та М. Сидор підкреслюють, що впродовж історичного розвитку людської цивілізації питання безпеки завжди посідало фундаментальне місце, виступаючи базовою передумовою її існування та розвитку [6, с. 27].

Саме тому категорія безпеки є визначальною для розуміння сутності національної безпеки, адже вона традиційно трактується як стан захищеності життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз. При цьому такі інтереси насамперед охоплюють людину, суспільство та державу як основні об’єкти безпекового забезпечення. Водночас поняття «життєво важливі інтереси» доцільно розглядати як систему базових потреб, що підлягають гарантованому та стабільному задоволенню з метою забезпечення існування людини, її

особистісного розвитку, а також ефективного функціонування і поступального розвитку держави та суспільства.

Аналізуючи функцію забезпечення безпеки держави в умовах воєнного стану, О. О. Глущенко акцентує увагу на категорії «безпекове середовище», яку визначає як сукупність факторів, що впливають на рівень захищеності особи, соціальних груп і держави в межах певної території. Вчений доходить висновку, що стратегічні орієнтири державної політики у сфері національної безпеки мають бути спрямовані на формування достатніх власних спроможностей як основи гарантування безпеки, створення ефективної системи комплексного стратегічного аналізу воєнних загроз, а також розвиток інтегрованих розвідувальних можливостей сил оборони з метою отримання повної та достовірної інформації для своєчасного прийняття управлінських рішень. Водночас важливим є забезпечення здатності держави оперативно адаптуватися до змін безпекового середовища, ефективно протидіяти воєнним викликам, підтримувати безперервність функціонування в умовах конфлікту та здійснювати швидке відновлення після його завершення [5, с. 55].

Науковці зазначають, що в умовах повномасштабної війни російської федерації проти України безпека набуває статусу ключової базової потреби та виступає необхідною передумовою сталого розвитку особи, громадянина і держави загалом. Основоположним критерієм її забезпечення є належний рівень захисту прав і свобод, а також законних інтересів людини і громадянина, суспільства та держави, які в демократичному суспільстві визначаються та регулюються нормами права [34, с. 51].

Варто погодитися з позицією О. Пархоменко-Куцевіл, яка наголошує, що безпека не повинна обмежуватися лише теоретичним конструктом або сукупністю формальних вимог, що не завжди реалізуються на практиці. Вона має розглядатися як реальний стан, який відчувається людиною, суспільством і державою, тобто як фактична гарантованість захищеності [21, с. 145].

Водночас К. С. Ізбаш та С. Л. Деревянкін акцентують увагу на тому, що запровадження правового режиму воєнного стану в Україні суттєво трансформувало підходи до забезпечення національної безпеки, підтримання публічної безпеки і порядку, а також до процесів нормотворення та ухвалення управлінських рішень. Зокрема, державою були запроваджені додаткові законодавчі заборони та обмеження для фізичних і юридичних осіб, що вплинуло на зміст і обсяг реалізації їхніх конституційних прав і свобод [8, с. 216].

Отже, можна констатувати, що категорія національної безпеки отримала нормативне закріплення у законодавстві України в різних аспектах. Так, ще Декларація про державний суверенітет України заклала фундаментальні засади розуміння національної безпеки, закріпивши такі базові категорії, як самостійність, повнота і неподільність влади в межах території держави, незалежність, рівноправність та необхідність охорони національної державності.

Конституція України містить значну кількість положень, які у сучасному розумінні формують цілісну систему національної безпеки. Зокрема, у ній закріплені такі складові, як безпека людини, екологічна, інформаційна, державна, економічна та громадська безпека. Водночас у тексті Конституції використовується й саме поняття «національна безпека», однак його зміст безпосередньо не конкретизується [12].

Натомість на підставі та відповідно до положень статей 1, 2, 17, 18, 92 Конституції України законодавець ухвалив Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, яким було нормативно закріплено основні характеристики національної безпеки. Зокрема, цим законом визначено її засади, цілі та принципи, на яких ґрунтується система національної безпеки і оборони, а також сформульовано ключові орієнтири державної політики, спрямованої на захист суспільства і кожного громадянина від реальних і потенційних загроз [26].

Водночас законодавець сформував базове розуміння ключових термінів і категорій, що визначають зміст та сутність національної безпеки. Зокрема, у Законі України «Про національну безпеку України» національна безпека України трактується як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, а також інших національних інтересів від реальних і потенційних загроз. Відповідно, під загрозами національній безпеці розуміються явища, процеси та чинники, які ускладнюють або можуть ускладнити реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей України. Таке нормативне визначення дозволяє комплексно охопити як наявні, так і потенційні ризики, що впливають на стабільність і розвиток держави [26].

Розглядаючи правові засади забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану, слід зазначити, що з цією метою в державі сформовано розгалужену систему нормативно-правових актів. Окрім базового законодавства, важливе значення мають спеціальні закони, зокрема Закон України «Про оборону України» [27], Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» [31], Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» [30], Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [29], а також Закон України «Про основи національного спротиву» [28]. Зазначені нормативні акти визначають організаційні, правові та інституційні механізми функціонування системи національної безпеки, регламентують діяльність відповідних органів державної влади, а також встановлюють особливості правового режиму в умовах надзвичайних ситуацій і воєнного стану.

Очевидно, що у контексті аналізу правових засад забезпечення національної безпеки України в умовах воєнного стану важливу роль відіграють також підзаконні нормативно-правові акти, які конкретизують та деталізують положення законодавства. До них, зокрема, належать Указ Президента України № 392/2020 «Про Стратегію національної безпеки України» [32], Указ Президента України № 56/2022 «Про Стратегію забезпечення державної безпеки» [33], а також Постанова

Кабінету Міністрів України № 573 «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану» [22]. Зазначені акти визначають стратегічні пріоритети державної політики у сфері безпеки, окреслюють механізми реалізації відповідних заходів, а також встановлюють особливості функціонування державних інституцій в умовах воєнного стану.

На думку В. Лагодіної, відсутність цілісної державної політики у сфері національної безпеки та належних механізмів її реалізації унеможливлює ефективне вирішення ключових завдань державотворення, формування дієвої системи соціального захисту населення та забезпечення стабільності політичних процесів [17, с. 70].

Отже, узагальнюючи викладене, можна дійти висновку, що забезпечення національної безпеки як категорії, що передусім характеризується станом захищеності людини, суспільства та держави від реальних і потенційних загроз, упродовж тривалого часу перебуває у фокусі уваги держави. З метою формування належних умов для її забезпечення законодавцем ухвалено комплекс нормативно-правових актів, які на рівні законів та підзаконних актів утворюють цілісну правову систему регулювання відповідної діяльності.

Водночас окремі аспекти правового забезпечення національної безпеки України, особливо в умовах воєнного стану, потребують впровадження чітких і практично орієнтованих змін, спрямованих на узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами.

Насамперед у сфері екологічної безпеки доцільно законодавчо закріпити порядок документування та оцінки шкоди довкіллю, завданої внаслідок воєнних дій, а також визначити механізми її відшкодування з урахуванням міжнародних підходів. Без чітко визначених процедур фіксації таких збитків держава стикається з труднощами у доведенні масштабів шкоди, що, своєю чергою, ускладнює притягнення винних до відповідальності та отримання компенсацій. Запровадження стандартизованих підходів, узгоджених із міжнародною

практикою, дозволить підвищити доказову базу та забезпечити ефективний механізм відшкодування.

Окрім цього, важливим напрямом залишається гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу та міжнародними стандартами у сфері безпеки, зокрема через адаптацію ключових правових категорій, принципів і процедур. Крім того, доцільним є встановлення чіткого механізму імплементації міжнародно-правових норм у національну систему, з визначенням відповідальних органів та процедур їх практичного застосування, що дозволить підвищити ефективність правового забезпечення національної безпеки та забезпечити його відповідність сучасним викликам і міжнародним вимогам.

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

2.1. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку

Кримінальна відповідальність за порушення законодавства у сфері національної безпеки є важливим елементом механізму правового забезпечення охорони основоположних інтересів держави, суспільства та особи. Вона виступає формою реалізації державного примусу, що застосовується у випадках вчинення суспільно небезпечних діянь, спрямованих на посягання на суверенітет, територіальну цілісність, конституційний лад, обороноздатність та інші складові національної безпеки.

Нормативну основу кримінальної відповідальності у цій сфері становить Кримінальний кодекс України, який закріплює систему кримінально-правових норм, спрямованих на охорону національної безпеки. Особливе значення має Розділ I Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки України», який передбачає відповідальність за найбільш небезпечні посягання на державність [15].

У межах зазначеного розділу криміналізовано діяння, що безпосередньо посягають на ключові елементи національної безпеки, зокрема державну зраду, посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, диверсію, шпигунство, а також сучасні форми протиправної діяльності, пов’язані з колабораціонізмом і пособництвом державі-агресору. Зазначені склади кримінальних правопорушень характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпечності, оскільки їх наслідки можуть мати системний і масштабний вплив на функціонування держави [14, с. 45].

Водночас кримінально-правова охорона національної безпеки не обмежується лише спеціальними нормами, а реалізується також через інші інститути кримінального права, що передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері громадської, економічної, інформаційної та воєнної безпеки. На основі цього можна виокремити класифікацію кримінальних правопорушень у сфері національної безпеки може бути обґрунтована на основі поєднання об’єктного, функціонального та генетичного критеріїв, що дозволяє комплексно відобразити їх правову природу та місце у системі загроз.

За родовим об’єктом кримінально-правової охорони доцільно виокремлювати кримінальні правопорушення проти основ державності, зокрема суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу; правопорушення у сфері воєнної безпеки та обороноздатності; правопорушення у сфері інформаційної та кібернетичної безпеки; правопорушення у сфері економічної безпеки держави; а також правопорушення у сфері громадської безпеки як складової національної безпеки. Саме об’єкт посягання визначає зміст суспільної небезпечності відповідного діяння.

Аналіз динаміки кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки свідчить про їх різке зростання у період після початку повномасштабної збройної агресії. Якщо у довоєнний період кількість таких злочинів залишалася відносно незначною, то з 2022 року спостерігається кратне збільшення їх кількості, що обумовлено як об’єктивними безпековими викликами, так і розширенням криміналізації окремих форм протиправної поведінки [25]. У подальші роки фіксується певна стабілізація показників, однак їх рівень і надалі суттєво перевищує довоєнні значення.

Особливості притягнення до кримінальної відповідальності за ці правопорушення проявляються, передусім, у специфіці доказування та процесуального забезпечення. Значна частина таких справ пов’язана з використанням матеріалів, що становлять державну таємницю, результатів

оперативно-розшукової діяльності, а також цифрових доказів, що ускладнює їх збирання, фіксацію та оцінку. Крім того, розслідування нерідко здійснюється в умовах бойових дій або на тимчасово окупованих територіях, що додатково обмежує можливості правоохоронних органів.

Варто зазначити, що суди України у період воєнного стану систематично розглядають кримінальні провадження за ст. 111 КК України (державна зрада) та ст. 111-1 КК України (колаборaційна діяльність). У одному з рішень районного суду (2026 р.) особу було визнано винною у вчиненні державної зради та колаборaційної діяльності у зв'язку з наданням допомоги державі-агресору шляхом сприяння її підривній діяльності на тимчасово окупованій території України.

Так, Стрийський міськрайонний суд Львівської області ухвалив вирок у справі про державну зраду та незаконне поводження зі зброєю (ч. 2 ст. 111, ч. 1 ст. 263 КК України). Суд встановив, що обвинувачений співпрацював із представником держави-агресора через месенджер, передавав інформацію та погодився на участь у підривній діяльності проти України. У результаті суд визнав особу винною та призначив покарання у вигляді 15 років позбавлення волі з конфіскацією майна [38].

Проте у процесі притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти національної безпеки України виникають істотні проблеми, зумовлені складністю доказування, процесуальними обмеженнями та трансформацією характеру сучасних загроз. Передусім слід відзначити ускладнення доказування у даній категорії кримінальних проваджень. Це пояснюється тим, що відповідні кримінальні правопорушення, як правило, вчиняються в умовах підвищеної латентності, з використанням прихованих каналів комунікації, а також із залученням цифрових технологій. Крім того, значна частина діянь має місце на тимчасово окупованих територіях або в умовах бойових дій, що об'єктивно обмежує можливості фіксації доказів. У результаті виникають складнощі у

встановленні суб’єктивної сторони кримінального правопорушення, зокрема доведення прямого умислу, а також у підтвердженні причинно-наслідкового зв’язку між діями особи та шкодою національній безпеці.

Додатковим чинником є процесуальні обмеження, пов’язані з використанням матеріалів, що містять відомості з обмеженим доступом. Застосування доказів, отриманих у межах оперативно-розшукової діяльності або таких, що становлять державну таємницю, потребує спеціальних процедур їх розсекречення та належного процесуального оформлення, що може призводити до затягування кримінального провадження та ускладнення судового розгляду [16, с. 15].

Важливою проблемою є також відсутність повної уніфікації судової практики. Незважаючи на поступове формування підходів до кваліфікації кримінальних правопорушень проти національної безпеки, зокрема колабораційної діяльності, у судовій практиці все ще спостерігаються розбіжності щодо тлумачення окремих ознак складу кримінального правопорушення, оцінки ступеня вини та визначення меж кримінальної відповідальності.

Окремо слід звернути увагу на інституційне навантаження правоохоронної системи, яке істотно зросло після початку повномасштабної збройної агресії. Значне збільшення кількості кримінальних проваджень у сфері національної безпеки призвело до перевантаження слідчих органів, що об’єктивно вплинуло на строки та якість досудового розслідування.

Крім того, сучасні загрози національній безпеці набувають гібридного характеру, що проявляється у поширенні інформаційних операцій, кіберзлочинності та дистанційних форм співпраці з державою-агресором. Це зумовлює необхідність адаптації кримінально-правових норм до нових форм суспільно небезпечної поведінки, які не завжди прямо охоплюються традиційними складами злочинів.

Отже, науковий аналіз свідчить, що основні проблеми притягнення до кримінальної відповідальності за злочини проти національної безпеки України зумовлені поєднанням доказових труднощів, процесуальних обмежень, недостатньої уніфікації судової практики та трансформації характеру загроз. Це обґрунтовує необхідність подальшого вдосконалення кримінального законодавства, розвитку методик розслідування таких злочинів і посилення інституційної спроможності органів кримінальної юстиції.

2.2. Особливості адміністративної відповідальності за порушення законодавства про національну безпеку

Адміністративна відповідальність за порушення законодавства у сфері національної безпеки є складовою механізму публічно-правового забезпечення захисту національних інтересів держави, суспільства та особи. Вона застосовується у випадках вчинення адміністративних правопорушень, що посягають на встановлені режими безпеки, порядок управління, обороноздатність, інформаційний простір та інші складові національної безпеки, але не досягають рівня суспільної небезпечності кримінальних правопорушень.

Нормативну основу становить Кодекс України про адміністративні правопорушення, який містить низку складів адміністративних правопорушень, пов’язаних із забезпеченням національної безпеки [11].

У сфері інформаційної безпеки та захисту інформації відповідальність передбачена, зокрема, за ст. 212-2 КУпАП, що встановлює відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю, а також за ст. 212-5 КУпАП щодо порушення порядку обліку, зберігання і використання документів, які містять службову інформацію [11].

У сфері прикордонної та міграційної безпеки важливе значення мають ст. 202 КУпАП, яка передбачає відповідальність за порушення прикордонного

режиму, ст. 204-1 КУпАП щодо незаконного перетинання або спроби незаконного перетинання державного кордону України, а також ст. 203 КУпАП, що встановлює відповідальність за порушення правил перебування іноземців та осіб без громадянства в Україні [11].

У сфері обороноздатності та мобілізаційної підготовки застосовуються ст. 210 КУпАП, яка передбачає відповідальність за порушення правил військового обліку, а також ст. 210-1 КУпАП щодо порушення законодавства про оборону, мобілізаційну підготовку та мобілізацію [11].

У сфері громадської безпеки та правопорядку значення мають ст. 173 КУпАП щодо дрібного хуліганства, а також ст. 195-5 КУпАП, яка передбачає відповідальність за порушення правил поводження зі зброєю, боєприпасами та вибуховими матеріалами [11].

Зазначені адміністративні правопорушення характеризуються тим, що вони створюють передумови для виникнення або посилення загроз національній безпеці, хоча й не завдають їй безпосередньо масштабної шкоди. Саме тому адміністративна відповідальність має виражений превентивний характер і спрямована на попередження більш небезпечних правопорушень.

Суб’єктами притягнення до адміністративної відповідальності виступають уповноважені органи державної влади, зокрема органи Національної поліції України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України та інші органи виконавчої влади в межах їх компетенції.

Особливістю адміністративної відповідальності є оперативність її застосування та спрощена процедура притягнення, що дозволяє швидко реагувати на порушення та запобігати їх ескалації. Разом із тим ефективність адміністративно-правових заходів значною мірою залежить від належної роботи уповноважених органів, зокрема Національної поліції, Державної прикордонної служби та інших суб’єктів, на які покладено функції у сфері забезпечення національної безпеки.

Водночас у науковій літературі відзначається, що адміністративно-правові засоби не завжди забезпечують достатній рівень превенції, особливо в умовах зростання гібридних загроз, що потребує їх комплексного поєднання з кримінально-правовими та організаційними механізмами забезпечення безпеки [37, с. 177].

Отже, адміністративна відповідальність у сфері національної безпеки виконує важливу профілактичну функцію, забезпечуючи своєчасне реагування на менш небезпечні правопорушення та сприяючи загальній стабільності системи національної безпеки держави.

2.3. Дисциплінарна та цивільно-правова відповідальність за порушення законодавства про національну безпеку

Дисциплінарна відповідальність у сфері національної безпеки застосовується у разі порушення службових обов'язків, пов'язаних із виконанням функцій у секторі безпеки і оборони або в інших органах державної влади. Її нормативну основу становлять Кодекс законів про працю України, спеціальні закони та статути.

Зокрема, відповідно до ст. 139 КЗпП працівники зобов'язані сумлінно виконувати свої трудові обов'язки, додержуватися трудової дисципліни та вимог щодо охорони державної таємниці. Стаття 147 КЗпП передбачає такі види дисциплінарних стягнень, як догана або звільнення [10].

Правове регулювання дисциплінарної відповідальності здійснюється, зокрема, Законом України «Про державну службу», Дисциплінарним статутом Збройних Сил України та іншими спеціальними нормативно-правовими актами. У межах цих актів передбачено такі види стягнень, як зауваження, догана, попередження про неповну службову відповідність, пониження в посаді або

звільнення із займаної посади. Вибір виду стягнення залежить від характеру проступку, його наслідків, ступеня вини та обставин вчинення.

У спеціальному законодавстві, зокрема у Законі України «Про державну службу», визначено, що дисциплінарним проступком є невиконання або неналежне виконання службових обов'язків (ст. 65), а ст. 66 передбачає види дисциплінарних стягнень, серед яких зауваження, догана, попередження про неповну службову відповідність, звільнення з посади [24].

Особливістю дисциплінарної відповідальності у сфері національної безпеки є її превентивний характер, оскільки вона спрямована не лише на покарання за вже вчинене порушення, але й на запобігання подальшим загрозам для безпеки держави. Це особливо важливо для військовослужбовців, працівників правоохоронних органів та державних службовців, діяльність яких безпосередньо пов'язана із забезпеченням обороноздатності, інформаційної та державної безпеки.

Водночас ефективність дисциплінарної відповідальності значною мірою залежить від рівня внутрішнього контролю в органах державної влади, чіткості нормативного регулювання та належного застосування принципу невідворотності реагування на порушення службової дисципліни. У випадках, коли дисциплінарні проступки набувають ознак кримінально караних діянь, вони підлягають переданню до відповідних правоохоронних органів для подальшого розслідування.

Так, у період повномасштабної війни Служба безпеки України офіційно повідомляла про масові кадрові рішення щодо співробітників, які були підозрювані у:колаборaційній діяльності, порушенні присяги, розголошенні службової інформації. Частина осіб була звільнена в дисциплінарному порядку, інші - передані до кримінального провадження [7].

Цивільно-правова відповідальність у цій сфері регулюється Цивільним кодексом України і має відновлювальний характер. Відповідно до ст. 1166 кодексу майнова шкода, завдана неправомірними діями або бездіяльністю, підлягає

відшкодуванню в повному обсязі особою, яка її завдала. Стаття 1167 передбачає можливість відшкодування моральної шкоди [39].

У сфері національної безпеки це може проявлятися, наприклад, у випадках:

- відшкодування збитків, завданих державі внаслідок розголошення службової або конфіденційної інформації;
- стягнення шкоди з посадових осіб за неналежне виконання обов'язків під час виконання оборонних чи безпекових контрактів;
- компенсації шкоди, завданої внаслідок порушення правил безпеки, що призвело до пошкодження стратегічних об'єктів або інфраструктури.

Окремим прикладом є притягнення посадових осіб до матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну державному органу внаслідок службової недбалості, що може мати наслідком витік інформації або порушення функціонування систем безпеки.

Однією з ключових проблем цивільно-правової відповідальності у сфері національної безпеки України є складність встановлення та доведення причинно-наслідкового зв'язку між протиправною поведінкою і завданою шкодою.

У науковому аспекті ця проблема зумовлена тим, що шкода, яка виникає внаслідок посягань на національну безпеку (зокрема руйнування об'єктів критичної інфраструктури, екологічні наслідки, майнові втрати держави), часто має комплексний і багатофакторний характер. Вона формується під впливом сукупності обставин, серед яких можуть бути як дії конкретної особи, так і зовнішні фактори, зокрема бойові дії, застосування зброї масового ураження або техногенні процеси.

У таких умовах виникають істотні труднощі у процесі юридичної кваліфікації, оскільки необхідно не лише встановити сам факт шкоди, але й обґрунтовано довести, що саме дії конкретного суб'єкта є її безпосередньою або вирішальною причиною. Відсутність чітко визначеного причинного зв'язку унеможливлює застосування цивільно-правової відповідальності у повному обсязі

або значно ускладнює її реалізацію. Саме тому доцільним є впровадження уніфікованих методик фіксації та оцінки шкоди, завданої об’єктам національної безпеки. Такі методики мають містити стандартизовані критерії документування руйнувань, алгоритми збору доказів та єдині підходи до визначення розміру збитків. Це дозволить зменшити суб’єктивізм експертних висновків і забезпечить більшу доказову визначеність у судовому процесі.

Таким чином, дисциплінарна відповідальність забезпечує належний рівень службової дисципліни у сфері національної безпеки, тоді як цивільно-правова відповідальність спрямована на відшкодування завданої шкоди. Їх поєднання з іншими видами юридичної відповідальності формує комплексний механізм захисту національних інтересів.

РОЗДІЛ 3
ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СФЕРІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Практика застосування відповідальності за порушення у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану в Україні

В умовах дії воєнного стану в Україні суттєво активізувалася практика притягнення до юридичної відповідальності за правопорушення, що посягають на національну безпеку. Це зумовлено як розширенням кола загроз, так і підвищенням рівня суспільної небезпечності відповідних діянь. Як ми уже зазначали, правозастосовна діяльність у цій сфері здійснюється на основі норм Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, а також спеціального законодавства у сфері оборони, державної таємниці та інформаційної безпеки.

Аналіз судової практики свідчить, що домінуюче місце займають кримінальні провадження за кримінальними правопорушеннями проти основ національної безпеки. Найбільш поширеними є справи щодо державної зради (ст. 111 КК України), колабораційної діяльності (ст. 111-1 КК України) та пособництва державі-агресору (ст. 111-2 КК України). У таких справах суди, як правило, виходять із підвищеного рівня суспільної небезпечності діянь, враховуючи їх вплив на обороноздатність держави, функціонування органів влади та інформаційний простір. Наприклад, у судовій практиці поширеними є вироки щодо осіб, які добровільно обіймали посади в окупаційних адміністраціях або передавали інформацію представникам держави-агресора, що кваліфікується як державна зрада або колабораційна діяльність.

Окрему групу становлять справи про посягання на територіальну цілісність України (ст. 110 КК України), зокрема публічні заклики до зміни меж території держави або підтримка відповідних дій. Судова практика демонструє, що навіть поширення інформаційних матеріалів у соціальних мережах може розглядатися як склад такого правопорушення за умови наявності відповідного умислу.

У сфері інформаційної безпеки активно застосовуються норми щодо несанкціонованого поширення інформації, що може зашкодити обороноздатності або державній безпеці. У таких справах суди оцінюють зміст інформації, її вплив на суспільні процеси та наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями особи і потенційними загрозами.

Аналіз правозастосовної практики дозволяє виокремити кілька ключових тенденцій. По-перше, спостерігається посилення кримінально-правової реакції на правопорушення у сфері національної безпеки, що проявляється у призначенні більш суворих покарань. По-друге, розширюється коло діянь, які розглядаються як загроза національній безпеці, зокрема у сфері інформаційних відносин. По-третє, підвищується значення превентивних механізмів, зокрема адміністративної та дисциплінарної відповідальності.

Таким чином, практика застосування відповідальності у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану характеризується підвищеною інтенсивністю, комплексністю та адаптацією до нових загроз. Вона відображає трансформацію національної безпеки як правового явища та підвищення ролі юридичної відповідальності як інструменту її забезпечення.

З метою підвищення ефективності кримінальної відповідальності у сфері національної безпеки в умовах воєнного стану необхідним є системне вдосконалення як нормативно-правових приписів, закріплених у Кримінальному кодексі України, так і практики їх застосування. Така необхідність обумовлена динамічністю загроз національній безпеці, появою нових форм протиправної

діяльності, а також підвищеними вимогами до дотримання стандартів прав людини навіть в умовах воєнного стану.

Передусім, потребує вдосконалення законодавча техніка формулювання складів кримінальних правопорушень проти національної безпеки. Наявність оціночних та недостатньо конкретизованих категорій у диспозиціях окремих статей (зокрема щодо колаборaційної діяльності та пособництва державі-агресору) зумовлює ризики неоднозначного тлумачення та розширеного застосування кримінально-правових заборон. Це, у свою чергу, може призводити до порушення принципу юридичної визначеності як складової верховенства права. У зв'язку з цим доцільним є нормативне закріплення чітких критеріїв відмежування кримінально караної поведінки від дій, вчинених під впливом примусу, крайньої необхідності або в умовах об'єктивної неможливості ухилитися від виконання певних функцій.

Водночас важливим є формування єдиної правозастосовної практики. Відсутність усталених підходів до кваліфікації діянь у сфері національної безпеки створює правову невизначеність і знижує ефективність кримінально-правового впливу. У цьому контексті значну роль має відігравати узагальнення судової практики та вироблення правових позицій Верховного Суду, що забезпечуватимуть однакове застосування норм кримінального права та підвищення передбачуваності судових рішень.

Окремого наукового та практичного осмислення потребують питання доказування у кримінальних провадженнях зазначеної категорії. Умови воєнного стану істотно ускладнюють процес збирання та перевірки доказів, особливо на тимчасово окупованих територіях або в зоні активних бойових дій. Це обумовлює необхідність розширення процесуальних можливостей використання альтернативних джерел доказової інформації, зокрема цифрових даних, матеріалів із відкритих джерел, а також механізмів міжнародного співробітництва. Водночас

такі новації мають супроводжуватися належними гарантіями їх достовірності та допустимості.

Не менш важливим є посилення кримінально-правових механізмів захисту фінансової складової національної безпеки. В умовах війни правопорушення у сфері публічних фінансів, зокрема нецільове використання бюджетних коштів або ухилення від сплати податків, набувають підвищеної суспільної небезпеки, оскільки безпосередньо впливають на обороноздатність держави. Це обґрунтовує необхідність як удосконалення відповідних складів кримінальних правопорушень, так і посилення координації між контролюючими та правоохоронними органами.

Водночас реалізація кримінальної відповідальності у сфері національної безпеки має здійснюватися з дотриманням міжнародних стандартів у сфері прав людини. Надмірна криміналізація або розширене тлумачення норм можуть призвести до порушення принципів пропорційності, справедливості та індивідуалізації покарання. У цьому контексті особливої ваги набуває забезпечення балансу між публічними інтересами держави та правами особи, зокрема правом на справедливий суд і презумпцію невинуватості.

Крім того, ефективність кримінально-правової протидії загрозам національній безпеці значною мірою залежить від інституційної спроможності відповідних органів. Перевантаженість правоохоронної системи, обмеженість ресурсів та кадровий дефіцит можуть суттєво знижувати якість досудового розслідування та судового розгляду. У зв’язку з цим необхідним є комплексне підсилення матеріально-технічної бази, кадрового потенціалу та аналітичних можливостей органів, що здійснюють боротьбу з кримінальними правопорушеннями у сфері національної безпеки.

Таким чином, вдосконалення кримінальної відповідальності у досліджуваній сфері має здійснюватися на засадах системності, правової визначеності та збалансованості, що дозволить забезпечити ефективний захист національної

безпеки держави в умовах сучасних викликів, не порушуючи при цьому фундаментальних прав і свобод людини.

Адміністративна практика також зазнала активізації, зокрема у частині притягнення до відповідальності за порушення режиму секретності, прикордонного режиму, правил мобілізаційної підготовки. Наприклад, суди розглядають справи щодо посадових осіб, які не забезпечили належний рівень захисту інформації з обмеженим доступом, що кваліфікується за відповідними статтями Кодексу України про адміністративні правопорушення. Водночас дисциплінарна практика свідчить про зростання кількості випадків притягнення військовослужбовців та державних службовців до відповідальності за порушення службової дисципліни, зокрема за невиконання наказів, недбале ставлення до виконання службових обов'язків або порушення режиму секретності. Такі порушення розглядаються як такі, що потенційно можуть створювати загрози національній безпеці.

Важливою рисою адміністративної практики є посилення вимог до доказової бази та процесуального оформлення правопорушень. Суди нерідко закривають провадження у разі недоведеності вини особи або порушення процесуальних норм, що свідчить про збереження стандартів правової держави навіть в умовах воєнного стану.

Узагальнення судової практики дозволяє виокремити такі тенденції. По-перше, спостерігається зростання кількості адміністративних правопорушень, пов'язаних із порушенням спеціальних режимів безпеки. По-друге, адміністративна відповідальність набуває чітко вираженого превентивного характеру, спрямованого на недопущення більш тяжких правопорушень. По-третє, відбувається адаптація правозастосування до умов воєнного стану з урахуванням нових викликів та загроз.

Отже, практика притягнення до юридичної відповідальності у сфері національної безпеки України має багаторівневий характер і поєднує каральні,

превентивні та відновлювальні механізми, спрямовані на забезпечення стабільності державного ладу, захист суверенітету та ефективне реагування на сучасні загрози.

3.2. Напрями удосконалення законодавства та практики застосування щодо притягнення до відповідальності за порушення у сфері національної безпеки

У сучасних умовах, зокрема з урахуванням викликів воєнного стану та трансформації економічних ризиків, удосконалення законодавства і практики застосування відповідальності у сфері фінансової безпеки набуває особливої актуальності. Наявні прогалини нормативного регулювання та неоднорідність правозастосування зумовлюють необхідність системних змін.

Першочерговим напрямом удосконалення є комплексна модернізація нормативно-правової бази, що передбачає не лише загальне уточнення складів правопорушень, а й їх деталізацію з урахуванням сучасних фінансових реалій.

Насамперед потребує конкретизації зміст об’єктивної сторони окремих складів кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України. Зокрема, у статтях, що встановлюють відповідальність за ухилення від сплати податків, доцільно чітко визначити перелік діянь, які охоплюються цим поняттям, включаючи використання складних фінансових схем, трансфертного ціноутворення, цифрових активів та транскордонних операцій. Важливим є також нормативне закріплення критеріїв відмежування податкових правопорушень від господарських ризиків і помилок у веденні обліку.

У сфері протидії привласненню та нецільовому використанню бюджетних коштів доцільно деталізувати ознаки складів злочинів, пов’язаних із публічними фінансами, зокрема шляхом конкретизації понять «бюджетні кошти», «нецільове

використання» та «заволодіння». Особливої уваги потребує регламентація відповідальності за правопорушення, вчинені в умовах спрощених процедур закупівель, запроваджених у період воєнного стану.

Щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, доцільним є розширення нормативного охоплення нових фінансових інструментів, зокрема криптоактивів, електронних платіжних систем та фінансових технологій. Важливим є також уточнення ознак предикатного правопорушення та механізмів доведення зв'язку між первинним злочином і подальшими фінансовими операціями.

Другим напрямом удосконалення є посилення диференціації юридичної відповідальності у сфері фінансової безпеки, що передбачає чітке нормативне та практичне розмежування кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та цивільно-правової відповідальності залежно від характеру та ступеня суспільної небезпечності діяння.

У цьому контексті першочергового значення набуває встановлення чітких критеріїв відмежування кримінальних правопорушень від адміністративних проступків. Зокрема, доцільним є уточнення порогових значень шкоди, системності діяння, наявності умислу, а також використання складних фінансових схем як кваліфікуючих ознак. Це дозволить уникнути ситуацій, коли однакові за змістом діяння по-різному кваліфікуються за нормами Кримінального кодексу України та Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Важливим аспектом є також відмежування дисциплінарної відповідальності від інших видів юридичної відповідальності. У практиці нерідко виникають ситуації, коли порушення фінансової дисципліни посадовими особами одночасно містять ознаки адміністративного або кримінального правопорушення. У зв'язку з цим доцільно законодавчо закріпити правила пріоритетності видів відповідальності, а також механізми їх узгодженого застосування з урахуванням принципу non bis in idem.

Крім того, потребує вдосконалення співвідношення цивільно-правової відповідальності з публічно-правовими видами відповідальності. Зокрема, доцільно чітко визначити порядок відшкодування шкоди, завданої фінансовим правопорушенням, у разі паралельного притягнення особи до кримінальної чи адміністративної відповідальності. На нашу думку, це сприятиме забезпеченню повного відновлення порушених майнових інтересів держави.

Окремої уваги потребує запровадження градації відповідальності залежно від умов вчинення правопорушення, зокрема в умовах воєнного стану [1]. У таких випадках доцільним є встановлення підвищеної відповідальності за діяння, що безпосередньо впливають на фінансове забезпечення сектору безпеки і оборони.

Таким чином, посилення диференціації юридичної відповідальності у сфері фінансової безпеки має здійснюватися шляхом нормативного закріплення чітких критеріїв розмежування правопорушень, узгодження різних видів відповідальності та врахування підвищеної суспільної небезпечності окремих діянь, що у сукупності забезпечить ефективність правозастосування та справедливість юридичних санкцій.

Наступним напрямом удосконалення є цифровізація та впровадження сучасних технологій у систему забезпечення фінансової безпеки, що зумовлено зростанням обсягів фінансових операцій, їх ускладненням і технологізацією. У цьому контексті ключового значення набуває впровадження сучасних аналітичних систем обробки даних, здатних забезпечити оперативний аналіз великих масивів фінансової інформації. Використання технологій Big Data дозволяє виявляти нетипові транзакції, встановлювати зв’язки між суб’єктами фінансових операцій та ідентифікувати приховані ризики, що є складними для виявлення традиційними методами.

Особливо перспективним є застосування технологій штучного інтелекту та машинного навчання для автоматизованого виявлення фінансових правопорушень. Такі інструменти можуть використовуватися для побудови ризик-

профілів суб’єктів господарювання, прогнозування потенційно протиправної поведінки, а також для аналізу складних схем легалізації доходів, ухилення від оподаткування чи незаконного використання бюджетних коштів.

Важливим напрямом є розвиток електронних сервісів та цифрових платформ, що забезпечують прозорість фінансових операцій і доступ до інформації. Йдеться, зокрема, про електронні системи публічних закупівель, відкриті реєстри, автоматизовані системи звітності та електронного адміністрування податків. Їх удосконалення сприятиме зниженню корупційних ризиків і підвищенню довіри до державних інституцій.

Крім того, цифровізація передбачає створення єдиного інформаційного середовища для взаємодії між органами державної влади, що дозволить забезпечити оперативний обмін даними, узгодженість дій та підвищення ефективності контролю. Водночас необхідним є забезпечення належного рівня кібербезпеки таких систем, оскільки їх вразливість може створювати додаткові загрози фінансовій безпеці.

Одним із важливих напрямів удосконалення є розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення фінансової безпеки, що обумовлено транскордонним характером сучасних фінансових правопорушень та глобалізацією фінансових ринків. Передусім, на нашу думку, актуальним є поглиблення обміну інформацією між компетентними органами різних держав, зокрема у частині виявлення підозрілих фінансових операцій, руху капіталів, кінцевих бенефіціарних власників та активів, що можуть бути пов’язані з протиправною діяльністю. Ефективність такого обміну значною мірою залежить від участі України у міжнародних механізмах фінансового моніторингу та використання уніфікованих стандартів передачі даних.

У контексті цього питання важливим напрямом є гармонізація національного законодавства з міжнародними стандартами, що забезпечує узгодженість підходів до кваліфікації фінансових правопорушень, визначення їх

складів та застосування санкцій. Це стосується, зокрема, імплементації рекомендацій Financial Action Task Force, а також врахування норм права Європейського Союзу у сфері протидії відмиванню коштів і фінансуванню тероризму [1].

Отже, напрями удосконалення законодавства та практики притягнення до відповідальності за порушення у сфері національної безпеки України мають комплексний і системний характер та повинні бути спрямовані на підвищення ефективності правового регулювання в умовах сучасних викликів і загроз. Насамперед йдеться про необхідність подальшого вдосконалення кримінального, адміністративного та дисциплінарного законодавства з метою усунення прогалин у правовому регулюванні, забезпечення чіткості юридичних конструкцій і уніфікації підходів до кваліфікації правопорушень. Важливим є також розвиток процесуальних механізмів доказування, зокрема впровадження сучасних технологій фіксації правопорушень та стандартизація оцінки завданої шкоди.

Крім того, необхідним є підвищення узгодженості судової та правоохоронної практики, що сприятиме забезпеченню принципів правової визначеності та рівності перед законом. Окрему увагу слід приділити зміцненню інституційної спроможності органів, відповідальних за забезпечення національної безпеки, а також розвитку міжнародного співробітництва у сфері протидії транснаціональним загрозам.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі розглянуто актуальну проблему правового забезпечення національної безпеки України та особливостей притягнення до юридичної відповідальності за порушення у цій сфері в умовах сучасних викликів і загроз. Дослідження охоплює аналіз чинного законодавства, статистичних даних та наукових підходів, що дозволило комплексно охарактеризувати систему юридичної відповідальності та виявити основні проблеми її практичного застосування.

1. Висвітлено поняття та зміст національної безпеки. Сформульовано авторське визначення цього поняття, під яким запропоновано розуміти складну, багаторівневу систему суспільних відносин і державно-правових, організаційних, економічних та інших механізмів, що функціонує як динамічний процес і стан одночасно, спрямований на забезпечення стійкості, самозбереження та розвитку особи, суспільства і держави шляхом своєчасного виявлення, прогнозування, попередження та нейтралізації внутрішніх і зовнішніх загроз, а також створення належних умов для реалізації національних інтересів, збереження суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу й забезпечення сталого соціально-економічного та політико-правового розвитку.

2. Проведений аналіз об’єктів національної безпеки та системи її суб’єктів забезпечення дозволяє дійти висновку, що національна безпека України є складною багаторівневою системою, у якій об’єкти виступають сукупністю життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави, що потребують захисту, а суб’єкти забезпечення становлять ієрархічно організовану систему органів державної влади, військових формувань та інститутів громадянського суспільства, які реалізують відповідні функції у сфері безпеки. Їх взаємодія має системний і взаємозумовлений характер, оскільки ефективність функціонування всієї системи національної безпеки безпосередньо залежить від узгодженості дій суб’єктів та чіткого визначення об’єктів захисту. У сучасних умовах збройної

агресії та трансформації безпекових загроз особливого значення набуває підвищення координації між усіма елементами системи, а також удосконалення нормативно-правового забезпечення їх діяльності. Таким чином, національна безпека України формується як цілісна система, в якій об'єкти та суб'єкти забезпечення перебувають у нерозривному взаємозв'язку, що є ключовою передумовою ефективного захисту національних інтересів держави.

3. Визначено, що окремі аспекти правового забезпечення національної безпеки України, особливо в умовах воєнного стану, потребують впровадження чітких і практично орієнтованих змін, спрямованих на узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами.

Насамперед у сфері екологічної безпеки доцільно законодавчо закріпити порядок документування та оцінки шкоди довкіллю, завданої внаслідок воєнних дій, а також визначити механізми її відшкодування з урахуванням міжнародних підходів. Окрім цього, важливим напрямом залишається гармонізація національного законодавства з правом Європейського Союзу та міжнародними стандартами у сфері безпеки, зокрема через адаптацію ключових правових категорій, принципів і процедур. Крім того, доцільним є встановлення чіткого механізму імплементації міжнародно-правових норм у національну систему, з визначенням відповідальних органів та процедур їх практичного застосування, що дозволить підвищити ефективність правового забезпечення національної безпеки та забезпечити його відповідність сучасним викликам і міжнародним вимогам.

4. Зазначено, що кримінальна відповідальність за злочини у сфері національної безпеки України є одним із ключових інструментів кримінально-правового захисту суверенітету, територіальної цілісності та конституційного ладу держави. Вона характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпечності відповідних діянь, що обумовлює застосування суворих санкцій та пріоритетний характер реагування з боку правоохоронних і судових органів.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про суттєве зростання кількості кримінальних проваджень у цій сфері в умовах збройної агресії, а також про розширення кола криміналізованих діянь, зокрема шляхом запровадження нових складів злочинів. Водночас ефективність притягнення до кримінальної відповідальності ускладнюється проблемами доказування, специфікою вчинення злочинів у воєнних умовах та необхідністю адаптації процесуальних механізмів до сучасних викликів.

5. Адміністративна відповідальність у сфері національної безпеки України є важливим елементом правового механізму забезпечення безпеки держави, що має превентивний та оперативний характер. Вона спрямована на своєчасне реагування на правопорушення, які не досягають рівня кримінально караних діянь, але створюють загрози для нормального функціонування державних інститутів, громадського порядку та режимів безпеки.

Практика застосування адміністративної відповідальності свідчить, що вона виконує функцію «первинного реагування» на порушення у сфері інформаційної, прикордонної, режимної та іншої безпеки, забезпечуючи оперативне усунення негативних наслідків та запобігання їх ескалації. Водночас її ефективність значною мірою залежить від належного нормативного регулювання, узгодженості дій уповноважених органів та своєчасності застосування адміністративних стягнень.

6. Зроблено висновок, що цивільно-правова та дисциплінарна відповідальність у сфері національної безпеки України виконують важливі, але різні за своєю природою функції у загальній системі її забезпечення: перша має відновлювальний (компенсаційний) характер і спрямована на відшкодування завданої шкоди та відновлення порушених майнових прав, тоді як друга є внутрішньоорганізаційним механізмом підтримання службової дисципліни та належного виконання посадових обов’язків у військових, правоохоронних та державних органах.

Ефективність їх застосування значною мірою залежить від належного правового регулювання, чіткості процедур та своєчасності реагування на правопорушення. У сукупності ці види відповідальності забезпечують стабільність функціонування державного апарату, попередження правопорушень та відновлення порушених інтересів, що є важливою складовою системи національної безпеки України.

7. Встановлено, що практика застосування юридичної відповідальності за порушення у сфері національної безпеки України в умовах воєнного стану характеризується істотним розширенням обсягу правозастосовної діяльності, ускладненням структури правопорушень та підвищенням рівня вимог до ефективності реагування з боку держави. У цей період спостерігається значне зростання кількості кримінальних проваджень, насамперед за злочини проти основ національної безпеки, а також активізація адміністративних і дисциплінарних механізмів впливу, що виконують превентивну та оперативну функції.

Особливістю практики є комплексне застосування різних видів юридичної відповідальності, що дозволяє забезпечувати багаторівневий захист національних інтересів. Водночас правозастосування ускладнюється умовами воєнних дій, обмеженим доступом до доказової бази, трансформацією характеру загроз (зокрема кібер- та інформаційних), а також необхідністю швидкої адаптації правових механізмів до нових реалій.

8. На основі аналізу статистичних даних, положень чинного законодавства та наукових підходів сформовано цілісне уявлення про особливості правового регулювання та практики притягнення до юридичної відповідальності у сфері національної безпеки України, що дозволило узагальнити основні проблеми та визначити напрями їх подальшого вирішення.

Зокрема, до ключових напрямів удосконалення віднесено: гармонізацію національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами; уточнення та

конкретизацію складів правопорушень у сфері національної безпеки; підвищення ефективності механізмів доказування, у тому числі шляхом використання цифрових технологій та уніфікації експертних методик; забезпечення єдності судової та правоохоронної практики; а також посилення інституційної спроможності органів сектору безпеки і оборони та координації їх діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщук В. В., Пундор Ю. О. Проблеми притягнення до відповідальності за колабораційну діяльність в умовах війни. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2025. Випуск 89: частина 3. С. 177-181. https://visnyk-juris-uzhnu.com/p-content/uploads/2025/07/28-3.pdf

2. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ. 2017 576 с.

3. Блистів Т. І., Колесник В. Т., Пригунов П. Я., Карпова К. В. Концептуальні підходи до визначення методологічної функції законодавчого забезпечення національної безпеки України. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 4. С. 13–26.

4. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: Вибр. наук. праці. Київ: НІСД. 2016. 528 с.

5. Глущенко О. О. Функція забезпечення безпеки держави в умовах воєнного стану. *Часопис Київського університету права*. 2023. Вип. 1. С. 53–56.

6. Гурковський М. П., Сидор М. Я. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 2 (12). С. 26–32.

7. Зеленський звільнив керівника СБУ на Житомирщині – його підозрюють у корупції. Офіційний сайт видання «Радіо.Свобода». URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelenskyy-zvilnennya-zhytomyrshchyna-sbu-koruptsiya-litaky/33695113.html

8. Ізбаш К. С., Деревянкін С. Л. Національна безпека України в умовах воєнного стану: сучасний стан. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. Вип. 1. С. 213–217.

9. Кадебська Е. В., Лопоха В. В. Національна безпека як правова категорія. *Сорок другі економіко-правові дискусії*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (26.11.2019 р.). Львів, 2019. С. 107-109. URL: http://www.s pilnota.net.ua/ru/article/id-3144.

10. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08

11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон Української РСР від 07.12.1984 № 8073-X. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

12. Конституція України: прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print

13. Кормич Б. А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2004. 2004. 43 с.

14. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар. Станом на 17 лютого 2025 року. / За заг. ред. Копотуна І. М. Київ: Вид. «Центр учбової літератури», 2025. 708 с.

15. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

16. Крук С. І. Генезис інституційного забезпечення державного управління у сфері національної безпеки України. *Публічне управління і адміністрування в Україні.* 2018. Вип. 6. С. 15–17.

17. Лагодіна В. Національна безпека як зміст і мета державної політики України. *Правова інформатика*. 2007. № 2(14). С. 69–76.

18. Ліпкан В. А. Поняття системи забезпечення національної безпеки України. Право і Безпека. Харків. 2003. № 4, т. 3. С. 57–60.

19. Ліпкан В. А., Ліпкан О. С. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях: словник,. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. К.: 2008. 400 с.

20. Нашинець-Наумова А. Концептуальні підходи щодо забезпечення національної безпеки: інформаційно-правові та інституційні засади. Підприємництво, господарство і право. Київ. 2017. № 1. С. 34–39.

21. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Серія «Екологія. Публічне управління та адміністрування».* 2023. Вип. 3. С. 143–150.

22. Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 08.07.2020 р. № 573. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#Text

23. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво. 2011. 808 с.

24. Про державну службу: Закон України від 10 грудня 2015 року № 889-VIII. База даних «Законодавство України» Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19.

25. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування: Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2.

26. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/ed20210423#Text

27. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text

28. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text

29. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text

30. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 року № 1550-III. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14

31. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 року № 183/98-ВР. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text

32. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text

33. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року «Про Стратегію забезпечення державної безпеки»: Указ Президента України від 16 лютого 2022 року № 56/2022. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56/2022#Text

34. Рибицька О. М. Забезпечення публічної безпеки як однієї зі сфер національної безпеки під час дії воєнного стану. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2024. Вип. 2. С. 50–57.

35. Сиволап Л. А. Теоретичні аспекти національної безпеки країни та вплив на неї економічної безпеки. Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія : *Економічні науки. Маріуполь*. 2014. Вип. 27. С. 55–62.

36. Ситник Г. П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: навч. посіб.: у 3 ч. Ч. 3: Державна політика та основи стратегічного планування забезпечення національної безпеки. К.: НАДУ. 2008. 208 с.

37. Соловйова О.М. Особливості застосування закону України «Про адміністративну процедуру» у сфері національної безпеки та оборони. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2025. Випуск 87: частина 3. С. 175-181.

38. Суд ухвалив вирок у справі про державну зраду: офіційний сайт Стрийського міськрайонного суду Львівської області. https://stm.lv.court.gov.ua/sud1323/pres-centr/news/1969433/?utm_source=chatgpt.com.

39. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15.